

Zdaniem komentarza należy, jak sądzę, opatrzyć również stwierdzenie Autora, że Galla Placydia, choć była kobietą pobożną, to gotowa była do daleko idących kompromisów w sprawach wiary (s. 135–136). Na potwierdzenie tego poglądu przytacza fakt zawarcia przez nią związku małżeńskiego z arianinem Ataulfem oraz zgodę na pośmiertną rehabilitację poganina Nikomacha Flawiana. Nie zamierzam polemizować z tą opinią, natomiast wydaje się, że zestawienie wspomnianych faktów nie jest właściwe. Czym innym, zdecydowanie trudniejszym i ważniejszym zarówno ze względów religijnych, ale i osobistych było wyrażenie zgody na ślub z heretykiem Ataulfem, czym innym zaś rehabilitacja Nikomacha. W zupełnie innych warunkach podejmowane były wspomniane decyzje. Przypomnijmy tylko, że w 414 r., kiedy doszło do ślubu z Ataulfem, była ona od kilku lat w rękach Wizygotów, a dotychczasowe próby doprowadzenia do jej uwolnienia zakończyły się niepowodzeniem. Swoboda jej wyboru była bardzo ograniczona, a podjęta decyzja ważyć mogła na pozostałą część życia. W 431 r. to ona rządziła Imperium Rzymskim jako regentka Walentyniana III, a jej postanowienie odnośnie do rehabilitacji Nikomacha było jedynie gestem, za który chciała zyskać polityczne poparcie i z pewnością nie przesądzało ono o dalszym jej losie.

Powyższe, drobne uwagi w niczym nie umniejszają wartości recenzowanej pracy, która z pewnością wzbogaca naszą wiedzę o burzliwych dziejach zachodniej części Imperium Romanum w latach dwudziestych i trzydziestych V w.

MIROSŁAW J. LESZKA
Uniwersytet Łódzki

Jerzy Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2004, ss. 200.

Badania nad dziejami sejmików cieszą się ostatnio dużą popularnością. U schyłku XX w. ukazały się monografie: sejmików mazowieckich za Wazów Jolanty Choińskiej-Miki, życia sejmikowego Prus Królewskich pióra Stanisława Achremczyka oraz, po raz pierwszy, sejmiku litewskiego (trockiego) autorstwa Andrzeja B. Zakrzewskiego¹.

¹ J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998; S. Achremczyk, *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647–1772*, Olsztyn 1999; A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.

W obecnym stuleciu wydano już pracę Magdaleny Ujmy o sejmiku lubelskim² i recenzowane opracowanie Jerzego Ternesa. Wkrótce oczekiwać możemy drugiej monografii sejmiku chełmskiego autorstwa Roberta Kozyrskiego, którego rozprawa doktorska dotyczy lat 1648–1717³.

Istnieje kilka podejść do badań dziejów sejmiku. Zróżnicowane są ramy czasowe monografii i ujęcia merytoryczne (wyodrębnić można prace o profilu prawno-ustrojowym). Jeśli chodzi o zakres chronologiczny, zarysowują się pewne tendencje. Tylko niektórzy autorzy podejmowali się przedstawiania całych dziejów sejmiku. Tak postąpili: Józef Siemieński, Stanisław Śreniowski, Józef A. Gierowski, Jerzy Włodarczyk, Andrzej B. Zakrzewski, w pewnym sensie także Adolf Pawiński i Zbigniew Naworski⁴. Współczesne monografie częściej obejmują tylko wybrany fragment historii zgromadzenia. Ostatnie prace wskazują na powstanie pewnych modeli w tej dziedzinie. Magdalena Ujma zajmując się latami 1572–1696 spożytkowała rozwiązanie przyjęte przez Zofię Trawicką (sejmik sandomierski)⁵. Jerzy Ternes badając czasy Wazów poszedł śladami Anny Filipczak-Kocur (sejmik sieradzki) i Jolanty Choińskiej-Miki⁶.

Recenzowana książka oparta jest na rozprawie doktorskiej, która została obroniona na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Praca obejmuje, obok wstępu i zakończenia, pięć rozdziałów, wykaz skrótów, 2 aneksy, bibliografię i indeks osób. Rozdziały są podzielone na podrozdziały, w których czasami (rozdział trzeci) wyodrębnione są poszczególne części poświęcone aspektom problemowym. We wstępie (s. 9–14) J. Ternes, określając cele pracy, zaznaczył, że skupił się bardziej na treści i końcowych efektach obrad niż na aspektach formalno-prawnych organizacji sejmiku.

² M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.

³ R. Kozyrski, *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648–1717*, Lublin 2003 (mps pracy doktorskiej obronionej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim).

⁴ J. Siemieński, *Organizacja sejmiku ziemi dobrzyńskiej*, Kraków 1906; S. Śreniowski, *Organizacja sejmiku halickiego*, Lwów 1938; J. A. Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948; J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973; A. B. Zakrzewski, *op. cit.*; A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, wyd. 2, Warszawa 1978; Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992.

⁵ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*, Kielce 1985.

⁶ A. Filipczak-Kocur, *Sejmik sieradzki za Wazów (1587–1668)*, Opole 1989; J. Choińska-Mika, *op. cit.*

W stosunkowo niewielkim stopniu uwzględnił chełmską reprezentację sejmową, które to zagadnienie uznał za osobny problem wymagający odrębnych badań (s. 14).

Mimo niezbyt szerokich (jak na ten rodzaj monografii) ram chronologicznych Autor recenzowanej pracy nie miał łatwego zadania. Badacze sejmiku chełmskiego zdani są całkowicie na żmudną kwerendę źródłową, której podstawę stanowią księgi grodzkie chełmskie i krasnostawskie. Nie mogą liczyć na pomoc, taką jak *Teki Pawińskiego*, które umożliwiają stosunkowo szybkie poznanie podstawowego zrębu materiału źródłowego. Prawdopodobnie zaginęły odpisy z laudów i instrukcji chełmskich omówione przez Antoniego Prochaskę⁷ (s. 13). Poza zespołami Archiwum Państwowego w Lublinie J. Ternes wykorzystał zasoby Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (zwłaszcza archiwa Zamoyskich i Radziwiłłów) i Archiwum Państwowego w Gdańsku. W pracy spożytkowane zostały również źródła znajdujące się w archiwach Mińska i Lwowa. Szeroki zakres miała kwerenda materiałów rękopiśmiennych w bibliotekach naukowych. Objęła ona: Kraków (3 biblioteki), Warszawę (2), Kórnik, Poznań, Wrocław (2) i Lublin. Z wydawnictw źródłowych największe dla Autora znaczenie miał niedawno opublikowany diariusz Bazylego Rudomicza, profesora Akademii Zamoyskiej.

W rozdziale pierwszym omówione zostało kształtowanie się terytorium i struktury administracyjnej ziemi chełmskiej (s. 15–26). Uwzględniono wątki porównawcze z innymi ziemiami województwa ruskiego i województwem bełskim (s. 18–19). Omówiona została struktura własności. Podstawowe dane na temat królewskich dóbr duchownych i szlacheckich zebrane zostały w tabeli (s. 20). Szkoda jednak, że Autor nie skomentował łatwych do zauważenia różnic w tym względzie między powiatami chełmskim i krasnostawskim, w którym znacznie mniejszy udział miały posiadłości monarsze i kościelne. Sprawa jest dość ważna, gdyż odmiennosc obu części ziemi chełmskiej jest dostrzegalna także na tle dalszych rozważań J. Ternes, które dotyczą struktury majątkowej dóbr ziemskich i liczebności szlachty. Z danych przytoczonych przez Autora (s. 19, 23) wynika, że powiat krasnostawski, obejmujący około 20% terytorium ziemi chełmskiej, zamieszkiwało około 45% szlachty tego obszaru. Wydaje się, że duże zróżnicowanie wewnętrzne stosunków demograficznych i własnościowych powinno zostać silniej uwypuklone. W dalszej części rozdziału omówiona została

⁷ Zachowały się odpisy oblat chełmskich laudów i instrukcji od 1751 r.: Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rps 11189.

geneza sejmiku chełmskiego i jego miejsce w systemie sejmikowym Rusi Czerwonej. J. Ternes podkreślił autonomię ziemi chełmskiej w ramach województwa ruskiego i dostrzegł tu podobieństwa do ziem dobrzyńskiej i wieluńskiej (s. 24). Uwaga w zasadzie jest trafna. Należy jednak pamiętać, że w odniesieniu do ziemi dobrzyńskiej formułowano opinie o jej całkowitej samodzielności administracyjnej⁸. Interesujące, choć kontrowersyjne (odmienne stanowisko zajął R. Kozyński), są spostrzeżenia Autora dotyczące niechęci szlachty chełmskiej do odbywania wspólnych zjazdów z pozostałymi ziemiami województwa ruskiego i wzmacnianiu się kontaktów (z przyczyn geograficznych) z województwami: bełskim (w tekście – s. 25 – nietrafnie określonym jako ziemia), lubelskim i wołyńskim.

Rozdział drugi poświęcony jest składowi i organizacji sejmiku chełmskiego (s. 27–45). J. Ternes opowiedział się za koncepcją Adama Lityńskiego, który uznał sejmik za jednolitą instytucję prawną (s. 27). Warto to odnotować, gdyż mimo pojawiających się wątpliwości (J. Choińska-Mika)⁹ pogląd A. Lityńskiego zdobywa sobie coraz więcej zwolenników (ostatnio poparła go także M. Ujma)¹⁰. Omawiając rodzaje sejmików, Autor wspomniał o doraźnie zwoływanych (w sytuacji zagrożenia) sejmikach „konsultacyjnych” (s. 28). Można mieć wątpliwości, czy były to formalne sejmiki, czy nadzwyczajne zjazdy szlacheckie, którą to kategorią posłużył się dla podobnych zgromadzeń Stanisław Płaza¹¹. Autor dotarł do ciekawego materiału źródłowego w sprawie limity sejmikowej (s. 28–29). Pierwszy przypadek odłożenia obrad odnotował już w 1607 r. (następny w 1629 r.), co jest najwcześniejszym tego rodzaju wydarzeniem zarejestrowanym w literaturze przedmiotu¹². Ważnym faktem było przyjęcie w 1611 r. przez sejm konstytucji, która odsuwała od udziału w sejmiku chełmskim (i kilku innych) nieposesjonatów i wprowadzała zasadę większości głosów w wyborach posłów i deputatów (s. 30–31). Ciekawe są dane pozwalające określić w przybliżeniu liczebność sejmików chełmskich. Podstawę stanowią informacje o podpisach pod laudami i protestacjami oraz o ilości oddanych głosów w trakcie elekcji deputackich (s. 32–33). Uwzględniono także problem nieszlacheckich

⁸ R. Łaszewski, *Ziemia dobrzyńska od połowy XV wieku do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Studia z dziejów ziemi dobrzyńskiej. XV–XX wiek*, red. M. Wojciechowski, Warszawa-Poznań-Toruń 1987, s. 69–71.

⁹ J. Choińska-Mika, *op. cit.*, s. 15; por. A. B. Zakrzewski, *op. cit.*, s. 23.

¹⁰ M. Ujma, *op. cit.*, s. 10.

¹¹ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa-Kraków 1984, s. 152.

¹² M. Ujma, *op. cit.*, s. 27.

uczestników sejmików; występujących w charakterze petentów przedstawicieli miast, Żydów i instytucji kościelnych, którzy przez pozakulisowe działania starali się wpłynąć na akceptację swych postulatów przez szlachtę (s. 33–34). W podrozdziale dotyczącym procedury obrad znalazły się również, typowe dla monografii sejmikowych, zestawienia dotyczące osób najczęściej pełniących funkcje marszałków sejmikowych (s. 35) i posłów na sejm (s. 37–38). Szkoda, że przy przedstawieniu ustaleń odnoszących się do utytułowanych członków reprezentacji parlamentarnej zabrakło porównania z innymi okręgami sejmikowymi (s. 38). Interesujący jest wykorzystany przez J. Ternes formularz listów Zygmunta III do legatów sejmikowych, który ukazuje ich oficjalne i nieformalne obowiązki (s. 36). Autor zwrócił uwagę, że ustawa z 1611 r., w sprawie wyboru posłów i deputatów, nawet formalnie nie chroniła sejmików przed zerwaniem, gdyż zasada większości głosów nie dotyczyła elekcji marszałka (s. 40). Poważniejsze zakłócenia obrad, aż po ich zerwanie, zdarzały się w ziemi chełmskiej dość rzadko (s. 40–42). Ciekawym rozwiązaniem jest włączenie do rozdziału zagadnienia funkcjonowania fakkji i stronnictw na sejmiku chełmskim (s. 42–45). Reasumując, mimo deklarowanego we *Wstępie* mniejszego zainteresowania dla problematyki proceduralnej i prawnej, J. Ternesowi udało się dokonać szeregu interesujących ustaleń odnoszących się do organizacji życia sejmikowego. Autor jest jednak czasami zbyt powściągliwy w dokonywaniu porównań z innymi obszarami i w wyciąganiu wniosków o charakterze ogólnym.

W rozdziale trzecim omówione są postawy sejmiku chełmskiego wobec zagadnień wewnętrznych Rzeczypospolitej. Jest on podzielony na 4 podrozdziały dotyczące: kwestii politycznych, spraw społecznych, wojskowości oraz skarbowości i poglądów ekonomicznych. Jest to zdecydowanie najobszerniejszy rozdział (s. 47–123), jednak nie oznacza to, że ta tematyka została szczególnie wyróżniona. W pracach A. Filipczak-Kocur i M. Ujmy problematyce każdego z podrozdziałów poświęcony został osobny rozdział¹³. Przedstawienie zagadnień politycznych J. Ternes rozpoczął od stosunku sejmiku do monarchów (s. 47–54). Przegląd ma charakter chronologiczny i ogranicza się, rzecz zrozumiała, do spraw najistotniejszych. Zaprezentowana została postawa szlachty chełmskiej w: bezkrólewiu po śmierci Stefana Batorego, początkach panowania Zygmunta III (lata 1591–1592), przed i w trakcie rokoszu sandomierskiego, dobie elekcji 1632 r., czasach Potopu i końcowym okresie panowania Jana Kazimierza (1664–1668). Luki w materiale źródłowym nie pozwoliły Autorowi

¹³ A. Filipczak-Kocur, *op. cit.*; M. Ujma, *op. cit.*

szerzej przedstawić postawy szlachty chełmskiej w okresie bezkrólewia 1648 r. W wyborze zagadnień jest zawsze element subiektywizmu, jednak uderza pominięcie okresu panowania Władysława IV. Osobno zaprezentowany został problem wolnej elekcji (s. 54–57). Rozważania Autora skoncentrowały się na znaczącej roli, jaką odegrał sejmik chełmski w czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta oraz na stosunku szlachty do projektów reformy wolnej elekcji. Autorowi udało się stworzyć zarys udziału szlachty chełmskiej w kluczowych wydarzeniach politycznych, choć, moim zdaniem, lepszym rozwiązaniem byłoby całościowe omówienie stosunku do monarchów i wolnych elekcji. Przedstawione zostały również poglądy szlachty chełmskiej na temat sejmiku i sejmików (s. 58–63). Rzadko, jak stwierdził Autor, Chełmianie wypowiadali się w sprawie funkcjonowania sejmików (s. 63). Problematyka sejmowa zaprezentowana została w sposób interesujący. Nie w pełni został jednak wykorzystany pokaźny już zestaw monografii sejmów epoki Wazów¹⁴. Zabrakło też analizy prawnego charakteru mandatu poselskiego. W wyczerpujący sposób opisano stosunek sejmiku chełmskiego do prawa i wymiaru sprawiedliwości (s. 64–71). Omawiając propozycje dotyczące reformy Trybunału Koronnego, J. Ternes nie uwzględnił pracy Mariana Goyskiego¹⁵. Godny odnotowania jest przytoczony w pracy (s. 71) projekt powołania w każdym województwie i ziemi instygatora (lub cenzora), czuwającego nad przestrzeganiem prawa, co było wyraźnym nawiązaniem do tradycji ruchu egzekucyjnego¹⁶.

Interesująca jest prezentacja opinii sejmiku w sprawach społecznych (s. 72–87). Na uwagę zasługuje przychylne nastawienie chełmskich ziemian do miast i mieszczan (s. 73). Nieobca była im również troska o chłopskich poddanych (s. 79). Wart zauważenia jest prestiż, jakim cieszyli się profesorowie Akademii Zamoyskiej, których uważano za godnych dostąpienia szlachectwa (s. 82). W tej części pracy omówione zostały opinie Chełmian na temat Żydów, gdyż, jak stwierdził Autor, stosunek do tej grupy ludności miał głównie podłoże ekonomiczno-skarbowe (s. 84). Dość obszerny jest też podrozdział dotyczący wojskowości (s. 87–101). J. Ternes zebrał interesujące dane na temat liczebności chełmskiego pospolitego ruszenia w latach

¹⁴ *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. J. Bardach i W. Sudnik, Warszawa 1995, s. 80, 93 (artykuły A. Filipczak-Kocur i J. Seredyki oraz S. Ochmann-Staniszweskiej); T. Ciesielski, *Sejm brzeski 1653 r. Studium z dziejów Rzeczypospolitej 1652–1653*, Toruń 2003.

¹⁵ M. Goyski, *Reformy Trybunału Koronnego*, Lwów 1909.

¹⁶ I. Kaniewska, *Walka o wprowadzenie instygatorów na sejmie piotrkowskim 1565 r.*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1962, t. 7, s. 71–97.

1649–1669 (s. 93). Autorowi zdarzają się pewne niekonsekwencje konstrukcyjne. We fragmencie poświęconym wojsku powiatowemu opisano również stosunek sejmiku do wojska komputowego (s. 94–95). Nie przeszkodziło to jednak przedstawić tytułowego problemu w sposób wartościowy merytorycznie. W kolejnym podrozdziale szeroko zaprezentowane zostały skarbowość i poglądy ekonomiczne w działalności sejmiku chełmskiego (s. 101–123). Błędna jest informacja, że uchwały podatkowe w 1578 r. przeznaczone były na wojnę z Gdańskiem (s. 102). W celu uzyskania środków finansowych potrzebnych do rozstrzygnięcia konfliktu z nadbałtycką metropolią Stefan Batory zwołał sejmiki rok wcześniej. W 1578 r. zdecydowano o świadczeniach na pokrycie kosztów wojny z Moskwą¹⁷. Dobrym rozwiązaniem jest umieszczenie tabeli obrazującej wysokość wpływów z „symplicy” najważniejszych podatków (łanowe, podymne, czopowe, pogłównne generalne) w ziemi chełmskiej w XVII w. (s. 107). J. Ternes dość wysoko ocenił gotowość tamtejszej szlachty do ponoszenia ciężarów publicznych. Nie zdarzyło się bowiem, by sejmik relacyjny odrzucił zadeklarowane na sejmie przez posłów podatki, nawet jeśli przekroczyli zalecenia instrukcji (s. 109). Autor podkreślił również, że ziemia chełmska była dość solidnym płatnikiem (do połowy XVII w.). Świadczą o tym tylko niewielkie zaległości we wpłatach do skarbu koronnego (s. 111). Na uwagę zasługuje fakt bardzo wczesnego, bo już w 1652 r., powołania w ziemi chełmskiej sądów skarbowych (s. 118).

Rozdział czwarty odnosi się do kwestii kościelnych i wyznaniowych (s. 125–138). Jest on tym bardziej interesujący, że po raz pierwszy monografia sejmiku dotyczy obszaru o tak zróżnicowanej strukturze wyznaniowej. Dużą część ludności (chodziło głównie o chłopów i mieszczan) stanowili wyznawcy obrządku wschodniego. Nie można zapominać, że znaczne sukcesy w ziemi chełmskiej uzyskała reforma. Dobrze więc, że J. Ternes nie skupił się na relacjach między szlachtą a Kościołem katolickim i sporo miejsca poświęcił stosunkowi sejmiku do wyznań protestanckich (s. 126–129) oraz prawosławia i unityzmu (s. 129–133). Odnotować należy długo utrzymującą się przychylność szlachty chełmskiej wobec protestantów. Wyjątek stanowiły reakcje (w 1640 r.) na wydarzenia wileńskie z 1639 r. Autor dostrzega wyraźną ewolucję opinii sejmiku na temat unitów.

¹⁷ J. Siemieński, *Króla Stefana polityka sejmowa*, Warszawa 1937 (odbitka z „Przeglądu Historycznego”), s. 39–44; E. Dubas-Urwanowicz, *Król i szlachta na sejmach batoriańskich. Konflikty i kompromisy*, [w:] *Między monarchią a demokracją. Studia z dziejów Polski XV–XVIII wieku*, red. A. Sucheni-Grabowska i A. Żaryn, Warszawa 1994, s. 150–152.

Miejsce początkowej nieufności do grekokatolików (i wystąpienia w obronie prawosławia) zajęła z czasem życzliwość i sympatia, choć nie pozbawiona poczucia wyższości ze strony rzymskich katolików. Pewien problem stanowiły spory o charakterze prestiżowym i materialnym z duchowieństwem unickim (s. 132–133). Na stosunek szlachty do Kościoła rzymsko-katolickiego istotny wpływ miały postulaty w sprawie kompozycji między stanami (s. 133–138). Zestaw najważniejszych zagadnień był podobny jak na innych obszarach. Na czoło wysuwały się spory wokół dziesięcin i sądownictwa. Dość duże było zainteresowanie Chełmian sprawą możliwości ograniczenia alienacji dóbr ziemskich i miejskich na rzecz instytucji kościelnych (s. 136–137). Jest to zastanawiające, biorąc pod uwagę niewysoki odsetek własności duchownej na tym terenie.

Ostatni, piąty rozdział pracy poświęcono stosunkowi sejmiku wobec polityki zagranicznej (s. 139–154). Jest on zbudowany w sposób typowy dla monografii sejmikowych. Omówione są kolejno poglądy na temat ważniejszych państw graniczących z Rzeczpospolitą. W tym miejscu przedstawione zostały, co również zgadza się ze zwyczajem stosowanym w tego rodzaju pracach, opinie odnoszące się do Kozaków. Byli oni dość częstym przedmiotem wypowiedzi szlachty chełmskiej (s. 146–148). Jeśli chodzi o sąsiadów Rzeczypospolitej, największą uwagę sejmiku przykuwała Turcja i Tatarzy. Stanowisko Chełmian w tej sprawie można ocenić jako elastyczne. Zwraca uwagę początkowa przychylność sejmiku wobec planów wojennych Władysława IV (s. 141). Szczegółne zainteresowanie Portą i Tatarami to charakterystyczny rys ziemi chełmskiej na tle wcześniej badanych obszarów, choć, biorąc pod uwagę położenie geograficzne, nie powinno to budzić zdziwienia. Stosunkowo mały był oddźwięk stosunków ze Szwecją i problematyki lenna pruskiego wśród szlachty (s. 148–153). Oceniając całokształt poglądów ziemi chełmskiej na politykę zagraniczną, J. Ternes słusznie zwraca uwagę, że nie mamy do czynienia z pacyfizmem „naiwnym”; nie zamierzano utrzymywać pokoju za wszelką cenę (s. 154).

W zakończeniu (s. 155–157) Autor dokonał zwięzłego podsumowania wcześniejszych ustaleń. Zwrócił uwagę, m. in., na wpływ sejmiku chełmskiego w drugiej połowie XVI w. na kształtowanie się podstaw ustrojowych Rzeczypospolitej i spadek aktywności w sprawach ogólnopaństwowych od drugiej dekady XVII w.

Cennym uzupełnieniem pracy są dwa obszernie aneksy. Pierwszy (s. 159–174) dotyczy chronologii sejmików chełmskich i zawiera podstawowe wiadomości o 159 zgromadzeniach, które odbyły się w latach 1592–1668. W drugim znajdują się informacje o posłach

chełmskich na sejm w latach 1589–1668 (s. 175–179). Praca obejmuje również bibliografię (s. 181–193) i indeks osób (s. 195–200).

Jak zauważył J. Ternes (s. 157), nie na wszystkie pytania badawcze udało się udzielić odpowiedzi. Niektóre zagadnienia, zwłaszcza problem relacji sejmik chełmski–sejm, potraktowane zostały, w moim odczuciu, trochę zbyt pobieżnie. Praca, jak wszystkie tego typu monografie, boryka się z problemami wynikającymi z oficjalnego charakteru podstawowych źródeł (lauda, instrukcje). Ograniczony zakres wykorzystania korespondencji nie zawsze pozwala na odsłonięcie zakulisowych mechanizmów funkcjonowania sejmików, a jest to zagadnienie interesujące, jak wykazały badania Wojciecha Kriegseisena¹⁸. Chciałbym jednak podkreślić, że przedstawione w recenzji uwagi o charakterze krytycznym lub polemicznym nie zmieniają ogólnej oceny pracy. Książka J. Ternesa jest opracowaniem rzetelnym, opiera się na solidnej bazie źródłowej, ma logiczną i przejrzystą konstrukcję. Autor dokonał szeregu ustaleń istotnych dla naszej wiedzy o sejmikach. Niezbyt szeroki zakres chronologiczny pracy (jak na ten rodzaj badań) ułatwił Autorowi nadanie prezentacji poszczególnych zagadnień dynamicznego charakteru, tym bardziej że umiejętnie połączone zostały wiedza o ogólnych problemach Rzeczypospolitej z tematyką lokalną.

WITOLD FILIPCZAK
Uniwersytet Łódzki

Ryszard Skowron, *Olivares, Wazowie i Bałtyk. Polska w polityce zagranicznej Hiszpanii w latach 1621–1632*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2002, ss. 322.

Ryszard Skowron, znany historyk krakowski, od pewnego czasu związany również z Instytutem Historii Uniwersytetu Śląskiego, należy bez wątpienia do grona najlepszych znawców tak dziejów Hiszpanii, jak i stosunków polsko-hiszpańskich w XVI i XVII w. Dowiódł tego, publikując do tej pory jedną książkę (*Dyplomaci polscy w Hiszpanii w XVI i XVII wieku*, Kraków 1997) i szereg wartościowych artykułów poświęconych wspomnianej problematyce. Potwierdzenie niewątpliwych walorów twórczości naukowej Ryszarda Skowrona odnajdujemy również na kartach recenzowanej rozprawy habilitacyjnej. Prezen-

¹⁸ W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 137–169.